

De publieke ruimte in gevangenissen kan ook open, toegankelijk en gastvrij zijn.

De kapel als polivalente ruimte, da's klasse

Gevangenen in België

In het vorige nummer van de Architect (december 2015-januari 2016) werd de fabel van de marktinnovatie beschreven door dezelfde auteurs. In dit tweede artikel over Belgische gevangenissen tart een kleinschalig detentiehuis, ingebed binnen lokale gemeenschappen, de populaire verbeeldingskracht over straf en vergelding. Hoewel tot voor kort niemand dit op publiek niveau gezegd wil hebben, lijkt iedereen er niettemin van overtuigd dat hiermee hét detentiemodel van de toekomst uitgetekend is. De conceptvorming van het detentiehuis stelt de volgende vraag aan de orde.

Welke functie kan de architect hierbinnen vervullen?

Tekst

BAVO (Gideon Boie en Fie Vandamme)

Detentiemodellen voor de toekomst Humane vrijheidsberoving

In de modernisering en humanisering van het Belgische gevangeniswezen lijkt de architect een rol te vervullen van 'nuttige idioot'.¹ Ronkende uitspraken kondigen historische innovaties aan, terwijl het eindresultaat niet verder gaat dan een recyclage van negentiende-eeuwse opvattingen. De negatie van elke juridische, politieke en sociale realiteit in het ontwerpproces maakt dat de architecten onbewust strijden voor een zaak die niet de hunne is. In het ontwerp van de nieuwe gevangenissen in Beveren (ontwerp Stéphane Beel), evengoed als Haren (ontwerp Buro II) ontbreekt elke notie van een humane vrijheidsberoving. Zo drukken ze de hoop op vooruitgang de kop in. Ontwerpinnovatie rondom humane gevangenisarchitectuur komt vandaag vanuit een onverwachte hoek. Een kleine vereniging zonder winstoogmerk (vzw), werkend met vrijwilligers, bereikte wat het leger van goed betaalde architecten en ingenieurs niet voor elkaar kreeg – zelfs al dragen ze de naam van Stéphane Beel. Met vzw De Huizen verzamelde gevangenisdirecteur Hans Claus een groep geëngageerde mensen uit het veld, strekkend van professionals tot academici, kunstenaars en wat nog allemaal meer. Met verenigde krachten werkten zij een vernieuwend detentieconcept uit en vertaalden dit in een haalbaar en uitvoerbaar pilotproject.

Gedreven door de rampzalige cijfers op het vlak van recidive presenteerde vzw De Huizen een detentiemodel dat uitgaat van de persoonlijke begeleiding van gedetineerden.² Kleinschalige, gedifferentieerde detentiehuisen, verankerd in het maatschappelijk weefsel, maken een

einde aan de archaïsche opvatting van het grootschalige, industrieel georganiseerde gevangeniscomplex. Een detentiehuis werkt voor elke doelgroep een specifiek regime uit met bijpassende begeleiding én beveiliging. Het wil dus geen uitzonderingssituaties creëren (halfopen detentie, open detentie, halfweghuis, V.I. et cetera), maar een volwaardig alternatief bieden voor de reguliere gevangenispopulatie.

Model van de toekomst

Tijdens interviews krijgen we op alle niveaus – van ministers-kabinetten, overheidsadministraties, directielokalen tot op de werkvloer – telkens opnieuw te horen dat het detentiehuis hét detentiemodel van de toekomst is. En toch blijft men erg voorzichtig om deze vaststelling publiek te verdedigen. Elke keer opnieuw worden tal van weerstanden opgeworpen om uit te leggen waarom het moment van het alternatief nog niet gekomen is. Om deze weerstand te pareren werkte vzw De Huizen een gedetailleerd businessplan voor een pilotproject uit. Hiermee gaf de vzw aan bereid te zijn om haar plannen indien nodig zelf te organiseren en haar gelijk in de praktijk te bewijzen.

Het pilotproject beschrijft de organisatie van een detentiehuis binnen een voormalig klooster in Roeselare, een provincie stad in Vlaanderen. In het voormalige kloostercomplex wordt een beveiligd cellulair complex ingericht met een capaciteit van twee leefgroepen van tien gedetineerden plus zes plaatsen voor beperkte detentie. Met het oog op opleiding en tewerkstelling voor de gedetineerden is een sociaalrestaurant gedacht in de voormalige kerk. Het restaurant vormt de hoeksteen van het detentiehuis. Het voorziet in zinvolle tijdsbesteding voor de gedetineerden en mobiliseert hiertoe de buurtbewoners. Het jarenlange harde werk van de groep vrijwilligers loont. Gebrek aan middelen en beslissingsmacht is gecompenseerd met een groot doorzettingsvermogen en de vaste overtuiging te vechten voor de goede zaak. Koen Geens, minister van Justitie, gaf in de opmaak van het nieuwe masterplan aan een aantal detentiehuisen te zullen realiseren als experimentele opstelling om zo beter in staat te zijn de

Kleinschalige, gedifferentieerde detentiehuisen, verankerd in het maatschappelijk weefsel, maken een einde aan de archaïsche opvatting van het grootschalige, industrieel georganiseerde gevangeniscomplex

bestaande gevangenis te evalueren.³ Hiermee geeft de minister van Justitie uiteindelijk gehoor aan datgene wat alle betrokkenen in en rond het gevangeniswezen al jarenlang denken.

Gedetineerde en architect

Het detentiehuis opent een nieuwe mentale ruimte om een humane gevangenisarchitectuur te denken. De nieuwe gevangenis van Beveren en Haren blijven uiteindelijk trouw aan de negentiende-eeuwse opvatting van totale en eenzame isolatie. In tegenstelling hiermee is het detentiehuis een model dat de vrijheidsstraf koppelt aan een behoud van wettelijk beschreven rechten.⁴ Het principe van de wet is dat een gedetineerde weliswaar zijn bewegingsvrijheid verliest, maar niet zijn menselijke waardigheid. In deze context wordt het denkbaar om gedetineerden serieus te nemen in het ontwerp van vrijheidsbenemende maatregelen. Dit is wat gebeurde tijdens de ontwerpworkshops die wij organiseerden in de gevangenis van Dendermonde.⁵

Het vertrekpunt voor deze workshops was het schetsontwerp voor de herinrichting van het voormalige klooster, opgesteld door de werkgroep infrastructuur van de vzw De Huizen. Het schetsontwerp toonde een functionele opdeling van de grondplannen, maar miste vooralsnog een kwalitatieve invulling van de ruimte. Met het oog hierop zijn enkele gedetineerden samen met gevangenisdirecteur Hans Claus rond de ontwerptafel gaan zitten. Dagelijkse ervaringen, noden en verlangens van de gedetineerden brachten de workshop tot een aantal opmerkelijke suggesties die de inpassing van het detentiehuis binnen het voormalige klooster optimaliseren.

De gedetineerden suggereerden een meer huiselijke inrichting van de cel als individuele kamer. Zij misten op de cel niet alleen een zetel om languit naar de televisie te kunnen kijken, maar ook een relatie met de

buitenruimte. In hun beleving is de buitenruimte niet louter een plaats om doelloos rond te wandelen. Een beveiligde buitenruimte kan evengoed plaats bieden aan zinvolle activiteiten, zoals het onderhoud van een groentetuin of kleinvee. In het sociaal-restaurant zagen de gedetineerden een kans om zelf verantwoordelijkheid te nemen, zoals in de keuken, het onderhoud van het gebouw en de projectorganisatie. Spontaan berekenden de gedetineerden een optimaal gebruik van de kerk, door het sociaal-restaurant af te stemmen met een functie van polyvalente zaal voor gedetineerden.

Gevangenis van de nabijheid

Een tweede verdienste van het detentiehuis is dat we de humane gevangenisarchitectuur ook op stedelijke schaal kunnen denken. Een gevangenis zal gebruikelijk de onmiddellijke omgeving zo veel mogelijk negeren. De harde grenzen van de nieuwe gevangenis in Beveren en Haren laten geen interactie toe. De wereld binnen de muren blijft omgekeerd vreemd voor de buitenwereld. Geen wonder dat de bouw van de nieuwe gevangenis stuk voor stuk uitloopt op een krachtmeting tussen de overheid en actiegroepen. Het detentiehuis daarentegen valt of staat met een goede lokale inbedding. Het eerder geschetste programma van sociaal-restaurant staat symbool voor een genormaliseerde strafuitvoering in het hart van de samenleving.

De werking van een detentiehuis heeft dan ook verrijkende implicaties op stedelijk schaalniveau. Dit is onderzocht binnen de studie 'Atelier Reigersvliet' naar aanleiding van de toekomstige gevangenis van Leopoldsborg. Na het inkrimpen van het militaire complex dacht Leopoldsborg met de gevangenis een 'quick-win' in jobcreatie aan de haak te hebben. Als antwoord op deze 'quick-win' zijn de basisprincipes van De Huizen vertaald naar een penitentiair programma

Het detentiehuis is een model dat de vrijheidsstraf koppelt aan een behoud van wettelijk beschreven rechten

In de workshop in de gevangenis van Dendermonde wordt voorgesteld om de kerk in te richten als polyvalente ruimte.

Detentiecentrum Alphen aan den Rijn

In 2007 is het grootste detentiecentrum van Nederland in gebruik genomen. Het biedt plaats aan 1.316 gedetineerden, omschreven als 'illegale vreemdelingen met een onbekende identiteit of met een criminele achtergrond'. Door te zorgen voor licht, lucht en ruimte, beoogde architect Remco Bruggink van de Rijksgebouwendienst er een menswaardige omgeving van te maken.

dat bijdraagt aan een duurzame stadsontwikkeling van de zieltoegende gemeente. Resultaat is een ruimtelijk model waarin enerzijds de gevangenis een beroep doet op de aanwezige voorzieningen in Leopoldsborg (sportterrein, kerk, werkplaats) en anderzijds de gevangenisinfrastructuur (bioscoop, theaterzaal, opleidingscentra) is opgevat als aanvulling op ontbrekende voorzieningen in Leopoldsborg.

De wisselwerking tussen penitentiair programma en buurtweefsel is uitgewerkt in een flink aantal gemeentelijke structuurplannen voor Leopoldsborg:

- Vervoers- en verkeersstructuur: een gedifferentieerde inbedding voorkomt concentratie van verkeer op lokale wegen.
- Woningbouwprogrammatie: de huisvesting van gedetineerden wordt naargelang het beveiligingsniveau verspreid over de woonkernen en in de nabijheid van de handelskernen.
- Ruimtelijk-economische structuur: gedetineerden worden tewerkgesteld in kleinhandelscentra, steenwegsegmenten en landbouw-basisgebieden.
- Nederzettingsstructuur: een poreuze gevangensmuur biedt diensten aan naar de gemeenschap (bakker, kapper, tattooshop, adviesbureau, winkels).
- Landschapsstructuur: gedetineerden worden ingezet binnen het natuurbeheer op het militair domein.

De zes ruimtestructuren creëren een situatie waarbinnen gedetineerden gecontroleerd deelnemen aan de samenleving en zich op eventuele resocialisatie voorbereiden. Een humane gevangenisarchitectuur biedt niet alleen kansen voor de resocialisatie van de gedetineerden, maar stelt de lokale buurtbewoners in staat ook verantwoordelijkheid

te nemen en zich te ontwikkelen tot een hechte gemeenschap. Het detentiehuis heeft een unieke generieke kwaliteit. Locatie, invulling en details kunnen veranderen, maar de geest van het project blijft dezelfde. Een eventuele realisatie op een andere locatie en de uitbreiding ervan op hoger schaalniveau (verspreid over verschillende huizen) doen geen afbreuk aan een concept dat is ontwikkeld vanuit de informatie die een uitgebreide groep vrijwilligers én gedetineerden aanreikte.

Hiermee ligt de vzw De Huizen aan de basis van een unieke ontwerp-intelligentie die wars van archaïsche typologieën en herkenbare vormtaal, geduldig geconstrueerd is vanuit een confrontatie met de complexiteit en contradicties die eigen zijn aan de humane vrijheidsberoving.⁶ En laat nu precies dit de hete aardappel zijn die de architecten in het ontwerp van de nieuwe gevangenis in Beveren en Haren hebben geëgeerd.

1. Dit concept wordt toegeschreven aan Vladimir Lenin.

2. Zie Hans Claus e.a. (red.), *Huizen, naar een duurzame penitentiaire aanpak*, ASP Editions, 2013.

3. Het 'Masterplan 3' is in opmaak en vormt een update van het 'Masterplan 2008-2012-2016'.

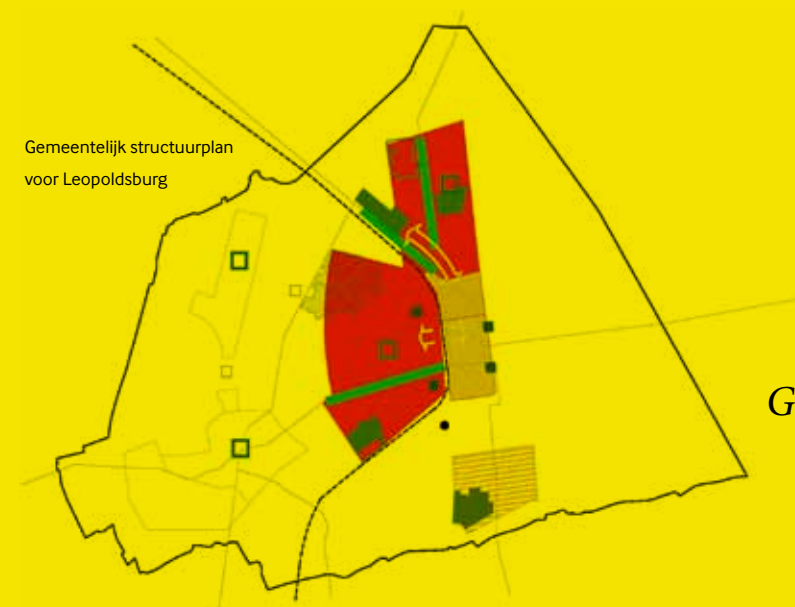
4. De rechten van de gedetineerde zijn voor het eerst beschreven in de 'Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden' (12 Januari 2005).

5. Zie BAVO, *Prison Gear: Ontwerp je eigen detentie*, KU Leuven 2015.

6. Zie Michael Speaks, 'Design intelligence and the new economy', *Architectural Record*, vol.190, no.1, januari 2002, p.72-76.

BAVO

BAVO doet onderzoek naar de politieke dimensie van kunst, architectuur en planning. Het onderzoeksbureau kent drie kerntaken: onderzoek, (ongevraagd) advies en activisme. BAVO is een samenwerking van Gideon Boie en Fie Vandamme. www.bavo.biz en www.prisongear.be

Gevangenen misten op de cel niet alleen een zetel om languit naar de tv te kijken, maar ook een relatie met de buitenruimte